

gång torde den anordningen vara av viss vikt, att det stadseenligt måste vara omväxling bland föreningens funktionärer. Styrelsen nyväljes vart tredje år, varvid sådan fördelning av posterna skall äga rum, att organister och kantorer omväxla: ena treårsperioden skall t. ex. ordföranden vara en organist och sekreteraren kantor, följande period är det tvärtom. Detta sätt att förnya styrelsen har hittills visat sig vara fördelaktigt. Genom detsamma avser man att undgå den »förbening», som lätt uppstår, då en funktionär, en gång vald, anser det vara en plikt att aldrig under sin livstid avgå från sin post. Styrelsen utgöres f. n. av kantorn i Engelbrektskyrkan *David Åhlén*, ordförande, organisten i

Kungsholms kyrka *Edvin Skarby*, v. ordförande, organisten i K. Hovförsamlingen *C. F. Hennerberg*, sekreterare, kantorn i Storkyrkan *Carl Lambère*, v. sekreterare, och kantorn i S:ta Maria kyrka *Hugo Lindqvist*, skattmästare. Till föreningens hedersledamöter ha kallats organisten i S:t Jakobs kyrka *Albert Lindström* och kantorn i Hedvig Eleonoræ kyrka *John Morén*. År 1911, då nya stadgar antogos, ändrade föreningen sitt namn till Stockholms kyrkomusikerförening. Under detta namn går den nu att fira föreningens tjugofemårsjubileum för att med hopp och förtröstan och livlig önskan om framgång i arbetet för det föresatta målet ingå i ett nytt kvartsekel. *C. F. Hennerberg.*

Det gregorianska arvet i Tidegården.

Huru ställde sig reformationens målsmän till tidegårdens gregorianska sång?

Olaus Petri synes hava haft ringa intresse för tidegården, och kanske han icke ogärna sett att den hade helt och hållet försvunnit¹. Ett typiskt uttryck för hans sätt att se på och bedöma tidegården föreligger i hans skrift »Om Guds ord och människors bud och stadgar» av år 1528. Där skriver han: »Teslikes är ock menniskios dicht och stadgar at man går pelagrims resor hijt och tijt, Så och läsa och siwnga siw kyrkiones tijdher som thet nw tilgåår medh Vigilies, Rosenekransar och annat sådana»².

Men också här måste han ge vika för den kärlek till det gamla gregorianska arvet, som fanns ute i bygderna.

Han har också själv gjort ett par försök att lämpa den efter svenskt tungomål. I 1536 års upplaga av psalmboken »Swenske songer eller wisor» har han sålunda upptagit två nya grupper psalmer. Om den första av dessa grupper skriver han i förordet: »Oc äre the fremst sätte som aff ålder haffua j kyrkionnes tijder på Latine brukade warit oc äre j sielffuom euangelij textenom så bescreffne som the her siungne warda»³. De åsyftade sångerna äro de tre nytestamentliga Cantica: Benedictus eller Sakarias lovsång (Luk. 1: 68—79), som tillhörde Laudes, Magnificat eller Marias lovsång (Luk. 1: 46—55), tillhörande Matutinen samt slutligen Nunc dimittis eller Simeons lovsång (Luk. 2: 29—32), brukad i Completoret. Hit må ock räknas »S. Am-

¹ Rodhe: Sv. gudstjänstliv, s. 205. ² Olaus Petri: Samlade skrifter I, s. 557.

³ Olaus Petri: o. a. II, s. 557.

brosij och Augustini loffsong» Te deum (nps. 505), vilken avslutade Matutinen. — Den andra gruppen betecknas som sånger »efter några Latinska hymner utsatte som j fortiden haffua j kyrkionne brukade warit» och utgöra hymner, vilka brukats i kyrkoårets olika högtider vid söndagarnas och helgdagarnas vesper och completorium, alltså vid de »tider» eller bönetime, som samlade mest folk¹.

Ännu en betydelsefull åtgärd vidtager Olaus Petri, då han i 1537 års upplaga av mässordningen inför dels översättningen av bönen »Vaka över oss, Herre» och anger med rubriken »Ad completorium», när bönen skulle brukas, dels ock kollektbönerna, vilka användes både i mässan och i tiderna². Detta om Olaus Petri insats.

Självfallet har Laurentius Petris intresse sträckt sig också till tidegården. I 1553 års Liten sångbok finna vi införda Te Deum, hymnerna från 1536 års psalmbok (samtliga med notlinjer över texten), Sankarie och Marie lovsånger (däremot saknas egendomligt nog Simeons lovsång) samt kollektbönerna för hela kyrkoåret. Jag kan här ej underlåta att påpeka att i de exemplar av Liten songbook, som jag varit i tillfälle att se, noter ej funnits inskrivna i notsystemen för dessa sånger.

Viktigare är hans insats genom Kyrkoordningen, som utkom av trycket 1571. Redan i dess förord tar han till orda för den gamla tidegårdens fortsatta bestånd. Han avvisar »vår Widderpart the Calu-nister», eftersom de ej kunnat fram-bära fullgiltiga skäl emot tiderna,

och därför »låte wij oss theras få-fenga murr oc knorr intet anfechta uthan bruke — såsom waant är — Ottesongs och Afftonsonghs tijdher med ordentliga Psalmer, Hymner, Antiphoner, Lecser³, Responsorijs, Collecta etc.». Han ägnar därpå i Kyrkoordningen ett helt kapitel »Ordning medh Kyrkesongh» åt bönetimearnas anordning, en sak som var så mycket mera angelägen, som »med thenna Kyrkesong haffwer i fortidhen warit itt ganska stooort misbruk». Dock, tillägger han, och här kommer reformationstidens evangeliska självmedvetande till uttryck, »Wij kunne wäl — på Gudz wegna — retta sådana misbruk genom itt christelighet förstånd och sedan finna then måtto ther medh som effter vår och tidsens lägenheet kan wara beqwemligast».

Laurentius Petri accepterar de stora tiderna: Ottesång, omfattande såväl Matutin som Laudes, Aftonsång, motsvarande Vespern, och Nattsång eller Completorium. Av de gamla momenten, varav tiderna bestodo, upptar han, i överensstämmelse med den tradition, som redan faktiskt utbildats, allt, som var hämtat ur skriften eller stämde överens därmed. Även beträffande momentens inbördes ordning blev man vid det gamla.

Men huru utfördes nu tidegården ute i bygderna? Kyrkoordningen ger endast rätt allmänna anvisningar. För musiken måste man följa de gamla Antifonarierna, som funnos kvar i kyrkorna, och i dessa stryka vad som var oförenligt med evangelisk uppfattning. En var fick själv skapa sig och sin kyrka ett antifonarium genom att med ur-

¹ Till hela denna avdelning se Rodhes epokgörande arbete: Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition, s. 16 ff.

² Olaus Petri: o. a. a. II, s. 443 o. 446.

³ Lecser = Lectio, läsning av text ur bibeln, under medeltiden även ur helgonlegenderna.

skillning utvälja ur det gamla gregorianska materialet, vad som var lämpligt. Det var en stor och grannlaga uppgift, som kom att åligga den tidens liturgiskt intresserade präster och skolemästare och de som regerade sången vid katedralskolorna, sedan korprästerna blivit avskrivna. De tryckta sångböcker för tidegården, som Laurentius Petri i Kyrkoordningen uttalar en förhoppning om, orkade den svenska reformationstidens storvulna och dådkraftiga kyrka dock ej med. De blevo ej mera än manuskrift, men som sådana äro de goda minnesmärken över tidens liturgiska kultur. Vi kunna tänka på de största: Aspöboken, enligt Rodhe tillhörande 1550-talet, Ordo canendi från omkring 1570 och Tunhemsboken från 1581¹. Men ännu alltjämt upptäckas handskrifter från 15- och 1600-talen, vittnande om intresset runt om ute i landet för det gregorianska arvet även i tidegården.

Först när det var för sent kommo de tryckta Antifonarierna. De båda upplagorna av Liber cantus innehålla nämligen noter för tiderna vid de stora högtiderna: 1620 års upplaga, avsedd för Årkestiftet, upptar musik till tiderna för jul, påsk, pingst och Mikaeli, medan 1623 års upplaga, avsedd för Växjö stift, endast innehåller julens och påskens.

Påpekas bör törhända, att också här har den latinska texten bibehållits i antifoner och responsorier. Så vitt dessa verkligen hava utförts, har tidegården alltså sjungits ömsom på latin, ömsom på svenska. Det som kunde hämtas ur bibeln:

psalmerna, cantica och texterna, eller ur den svenska psalmboken: hymnerna föredrogs väl åtminstone som regel på svenska, det övriga på latin.

De båda upplagorna av Liber cantus utgöra ett otvetydigt vittnesbörd om att den gregorianska sången i tidegården levde vid 1600-talets ingång. I ett Gnosjö kyrka tillhörigt exemplar av Växjöupplagan har jag funnit årtalet 1670 antecknat. I ett annat, hårt skadat exemplar, tillhörigt Grenna kyrka, har införts ett supplement av hymner för tidegården, samtliga med latinsk text även för de hymner, för vilka svensk översättning redan fanns tillgänglig.

Ett intressant belägg på huru den gregorianska sången i tidegården verkligen odlades, lämnar Johannes Bureus, Gustaf Adolfs lärare, i sitt arbete: »Sumlen»². Från ett besök i Luleå vid jultiden något av åren omkring år 1600 berättar han: »I Lule är Capellanen skolemästare och barnen ur Soknen gå i kapellanstugan til lära, the övas til at sjunga lexor och psalmer, straffas medh sten och band och rijs». Ytterligare skildrar han noggrant gudstjänsterna vid julens storhelg.

Vid julaftonens aftonsång var ordningen denna:

- »1. Psalm. 118 på Swensko. then sungo så väl almoghen som gossarna. (*Man må hålla i minnet att när här talas om psalmer avses alltid psalmer ur psaltaren, som reciterades.*)
2. sedhan Nu bidhie vij then H. And. (*Jfr gps. 182; nps. 135.*)
3. begynnes predikan exordium admonens ad Orationem. (*Enligt en anteckning — meddelad*

¹ Rodhe: Studier i reformationstidens tradition, s. 82; 105 och 120.

² Johannes Thomæ Bureus: Sumlen där vthi ähro Åtskillighe Collectaneer, som vthi een och annan måtta tiäna till Antiquiteternes excolerande. Utgiven i urval av G. E. Klemming i De svenska Landsmälen. Stockholm 1886. 24:de häftet; sid. 181—183; 185.

- längre fram — utgjordes detta moment endast av några av kaplanen från predikstolen uttalade ord såsom inledning till*
4. Confessio. Jagh fattige synd(ige) M(änniska) bekän(ner): then läsa almoghen alt efter.
 5. absolutionen.
 6. aftonbönen Lutheri. (*Torde avse completoriebönen Vaka över oss.*)
 7. thesslijkast tre böner än tå.
 8. Fadher vår.
 9. Epistola hebr. 1. fordom (*Jfr Evangelieboken, 1:sta årgångens aftonsångstext på juldagen.*)
 10. och sedhan utläggningen som i andra Predikor.
 11. föreböner. (*Här torde prästen ha lämnat predikstolen.*)
 12. Min siäl prijsar storl(igen Herren) thet sungo och hvar man medh.
 13. Efter Gudz skik går thet så til. (*Söndagens completoriehymn gps. 363.*)¹
 14. bönen, O herre gudh af hvilkom godh (*Jfr Litanians tredje kollektalternativ.*)
 15. välsignelsen.
 16. O herre G/ud/ af him/elrijk/ g/iff o/ss/. (*Jfr nps. 23*) sedhan klemtas i klockan 9 gångor, 9 slagh i gången. — — —

Från juldagens aftonsång meddelas en likalydande ordning men med predikan över Jes. 9 samt därefter förebönerna uti Litanian och bön om frid (dessa förekommo ej annandagen).

I en senare sammanfattande ordning för »Alla aftonsonger» är den inledande psaltarpsalmen utesluten och ersatt med Fader vår. Angående de tre bönerna efter Luthers aftonbön meddelas, att den första riktades

till Fadren, den andra till Anden och den tredje till Sonen. I stället för predikan lästes då det var litet folk »Luteri Cathechesis» och därefter förekom Litanian med förböner. — Marias lovsång och hymnen saknas.

»Jule Ottesongen» skildrar Bureau på följande sätt:

»Venite på Svensko efter Latinske tonen ther af sungo många ibland almoghen tre Davidz ysterste Psalmer 148, 149 och 150.

(*Venite, Psaltaren 95, sjöngs på en särskilt solenn ton.*)

förste lexan sång en af kaplans goss(arna). — Lofvat vari tu, Jesu Christ. (*Jfr gps. 125 och nps. 62.*) andra Lexan sång och en gässe af Skolan.

Tridie Lexan sång en dere kaplanen. — All then ganska Christenheet (*gps. 129*), dogh icke thet som Präntat är. thet sungo versikularij (*skolgossarna*) och almoghen til skiptes. — O Gudh vij lofve tigh, (*Te deum*), och när the sungo: Ty bidhia vij tigh (*se nps. 505: Därför bedja vi: hjälp dina tjänare*) föllo bådhe man och quinnor å knä och reste sig inthet för åp än alt samma sång var lycktat.

Min siäl skal lofwa H(*erran*) mit hjerta skal och p(*risa*) h(*ans*) n(*amn*), (*gps. 86, nps. 16*) hela almoghen.

Lofvat vari herren Israëls Gudh (*Sakarias lovsång*), en kollecta, och sedhan välsignelsen och inthet Takkom och l(*ofvom*) h(*erran*)

sedhan klemtat var sungo almoghen O herre Gudh af himelr(*ijk*) g(*iff*) o(*ss*) n(*åd*) til at p(*risa*) t(*igh*)². — — —

Jag har så utförligt relaterat Bureau skildringar, då de synas mig ut-

¹ Se även: A. Adell och K. Peters: Evangelisk Tidegård, Lund 1924, Hymnen: Gud har i nåd det skickat så. (Musikbilagan s. 11.)

² En högiligen intressant skildring av julehögmässan förekommer jämväl i Sumlen, sid. 184—185.

göra ett högst intressant belägg på huru bestämmelserna i 1571 års kyrkoordning omsattes i gudstjänstlivet. Att Bureus så noggrant redogjort för de gudstjänster han bevisat i Luleå, torde väl få anses bero på att han här mötte något han ej var van vid från Stockholm, där han varit anställd sedan 1590.

Särskilt skildringen av aftonsångens ordning visar, huru denna gudstjänst höll på att förvandlas, dels därigenom att den gamla Vesperordningen uppblandats med moment ur Completoret (utom bönerna och hymnen hör syndabekännelsen ursprungligen till Completoret), dels därigenom att predikan, föregången av den vidlyftiga böneavdelningen, även den förlagd till predikstolen, har inskjutits i den gamla bönetimman och förändrat dess gamla karaktär. Den gregorianska sången utgjorde det inledande och avslutande momentet. Möjligen har, att döma av den sammanfattande ordningen för alla aftonsånger, denna sång utförts allenast vid de stora högtiderna.

Utom predikan har också den svenska psalmen begynt få fast plats i gudstjänstordningen. Det blir sedermera dessa båda moment: predikan och den nya evangeliska psalmen, som komma att helt omdana de gamla bönetimmarna.

Bättre bevarad är Ottesången med Venite, tre psalmer, tre »läxor», Te deum och Sakarias lovsång. I överensstämmelse med 1571 års kyrkoordning saknas här också predikan.

Högeligen intressant är ju den meddelade uppgiften om att allmoget deltog i den recitativiska psalmodieringen av de davidiska psalmerna, cantica och Te deum. Det gregorianska arvet hade sålunda —

tack vare kapellanens osparda nit i kapellanstugans skola? — här blivit gemene mans egendom. Tidegården var vorden *församlingsgudstjänst*.

I Johannes Rudbeckius' Kyrkiostadgar för Västerås stift, vilka torde avspegla förhållandena därstädes under dennes episkopat, 1618—1646, förekomma i Cap. III: Om kyrckio sångh i närmaste anslutning till bestämmelserna i 1571 års kyrkoordning anvisningar för tiderna¹.

Inom Strängnäs stift synes den liturgiskt och musikaliskt intresserade biskopen Johannes Matthiæ, 1643—1664, ha ivrat för bevarandet av de gamla tiderna i en något moderniserad form. Hans ordning för ottesången upptog fortfarande Venite, två läxor, Te deum och Benedictus, aftonsången åter: en eller två Davids psalmer, Magnificat, och för hösten Nunc dimittis samt böner ur de gamla tiderna. Predikan är föreskriven i båda gudstjänsterna².

Under 1600-talets senare del bli erinringarna om det gregorianska arvet i tidegården så småningom allt sparsammare. Ute i bygderna levde det väl kvar. 1695 års psalmbok upptog allenast Te deum, några av de gamla hymnerna från tiderna samt de tre nytestamentliga cantica. 1819 utmönstras de senare och Te deum samt ett antal av hymnerna. Det gregorianska arvet är förspillt.

Vi ha redan mött några av orsakerna till denna utveckling. Predikan krävde allt mera plats och gjorde en reduktion av tidernas längd nödvändig. Så småningom åt predikan ut sången. Samtidigt med att den nya predikokulturen begynte utvecklas, sjönk den gamla sångkulturen. Man orkade ej med att utveckla och odla båda.

¹ Biskop J. Rudbeckius: Kyrkio Stadgar för Westerås Stift. Utg. af H. Lundström. Upps. 1900. ² Rodhe: Sv. gudstjänstliv, s. 209.

Den andra orsaken var att det översteg tidens krafter att förändra de gamla texterna till svenskt tungomål. Språket var outvecklat, hårt och oböjligt. Det lät sig ej formas efter den för latinet utformade gregorianska rytmen. Så fick man nöja sig med att i de delar, som voro mest motspänstiga, bruka latinet, medan man i de andra använde sig av svenskt mål. Ju mera det evangeliska gudstjänstbegreppet — en församlingsgudstjänst på modersmålet — trängde igenom, dess mera otillfredsställande blev denna blandning i tidegården.

Men när det gregorianska arvet i tidegården synes helt bortglömt, vaknar intresset på nytt för det i den evangeliska kristenheten. Under 1800-talet begynte man i Tyskland inom de evangeliska kretsarna ivra för den s. k. »Lutherska vespern». De stora förkämparna för den voro W. Löhe, L. Schoeberlein och M. Herold. Den vespertyp, som genom deras arbete blivit vanlig i Tysklands evangeliska kyrkor, har mindre karaktären av en bönetimme än av en »Festgottesdienst» med predikan, kör- och psalmsång sida vid sida med gregorianskt material. Det gregorianska inslaget i dessa vesprar hämtades till det mesta från tyska 1500-tals arbeten av evangeliskt ursprung, vilka upptagit den utgående medeltidens gregorianska tradition. För den gregorianska sången var denna tid, särdeles på kontinenten, en tid av förfall.

Genom det hängivna arbete, som utförts i vårt land av prosten, dr. R. Norén och musikdirektör J. Morén, lärde vår kyrka känna dessa tysk-evangeliska strävanden. 1914 års Vesperale står såsom ett monument över deras gärning. Inom ramen av de gudstjänstformer, som här framställas, bjudes även gregoriansk sång, och så begynte

svensk kyrkomenighet på nytt lära känna det gamla, förgättna arvet.

En brist vidlådde detta monumentala arbete: det tog ingen hänsyn till den svenska reformations-tidens rika, sköna tradition ifråga om tidegården, vare sig ifråga om dispositionen för matutinen och vespern eller i fråga om det gregorianska materialet, vilket hämtades ur tyska källor. Detta kan ej läggas de stora förkämparna för den »Lutherska vespern» till last: de kände ej vad vi genom de sista årtiondenas liturgiska forskningsarbeten känna.

Men för den generation, som nu har att bära ansvaret för den liturgiska och kyrkomusikaliska utvecklingen i vårt land, låter det sig näpeliggen göra att med rent samvete låta denna svenska evangeliska tradition ligga obeaktad och oprövad. Det gäller ett arv från vår kyrkas storhetstid, ett arv som det kostade våra fäder mycken möda att förvalta, ett arv, som vi på grund av språkets stigande odling äga större förutsättningar att göra levande i samtiden.

Det vill också synas, som om den gregorianska sången i tidegården möter ett allt tydligare framträdande behov i nutiden: behovet av gudstjänster för stilla tillbedjan i helgedomen. Den gregorianska sången är nämligen till sitt innersta väsende bönesång. Den är född under bön. Den är årsbarn med kyrkans liturgi. Under årtusenden har den burit de frommas böner och den har skänkt dem bönhörelsens salighet. Den bevisar sig alltfört äga en förunderlig makt att göra oroliga hjärtan stilla och att förhjälpa också nuets jäktade barn in på bönens väg.

Gå vi mot en tid av förnyad uppskattning av och förståelse för det gregorianska arvet? Kanske tyda tecknen därpå. Ett är visst: skall

så ske, kräves ett hängivet arbete för att skapa den liturgiska och kyrkomusikaliska kultur, som är det nödvändiga villkoret härför.

Den kyrka, som lärt sig rätt förvalta det gregorianska arvet, ger det bästa uttrycket för sin innersta vilja och sitt eget väsende i orden från den gamla morgonhymnen *Te deum*,

som med år 1921 återbördades åt vår psalmbok:

Per singulos dies benedicamus te
Et laudamus nomen tuum in sæcu-
lum et in sæculum sæculi.
O Gud, vi prisas Dig alla dagar.
Och lovsjunga ditt namn i evighe-
ters evighet.

Arthur Adell.

Liturgiskt-kyrkomusikaliska strävanden i nu- tidens västerländska kristenhet.

Tysklands evangeliska kristenhet.

III.

Nu till reformationsminnesåret 1917. Det skulle naturligtvis grundligen förberedas året förut av tyska kyrkosångsföreningens centralstyrelse och de kyrkliga myndigheterna. Kyrkosångsfesten i Stettin, som skulle ha hållits 1915, blev i följd av kriget inställd. Men 1916 kallades provinsialföreningarnas deputerade till konferens i Eisenach den 5 juli. Där inleddes frågan om jubileumsårets värdiga firande av samtliga hedersordförandena: Smend, Nelle, Arnold, Mendelssohn och Flöring. Sedan den sistnämnde avlagt årsberättelsen, vari meddelades, huru somliga körer måst nedläggas, huru damkörer snart ej längre kunde upprätthållas, men att, blott fred och ordnade förhållanden inträdde, förutsättningar funnes för en ny uppblomstring, tog Geheimrat Smend till orda i ett särdeles väckande föredrag. Vid reformationsjubileet skulle ej blott Luthers namn träda fram utan ock vad hans medhjälpare uträttat på sångens viktiga område. Hela kyrkoåret från advent 1916 till 1917 års slut skulle firas i reformationens tecken. Närmare anvisningar lämnades. Nyårs-

dagen t. ex. kunde erinra om den evangeliska kyrkans nyskapelse; kejsarens födelsedag (som i Tyskland var helgdag) skulle firas med tack för vad man för reformationens vidkommande fått av kejsarhuset; å tacksägelsedagen för skörden skulle den av reformatorerna betonade kallesetanken framhållas. Tidslägets allvar borde mana till bot, vartill Luthers själskris erbjöd den bästa anknytning. Minnesåret borde för eftervärlden hugfästas genom anskaffande av något nytt för kyrkan, t. ex. ny orgel, konstnärliga bilder av reformationens män, särskilt å någon ort, där någon av dem fötts, levat eller dött. En sed kunde ock anbefallas, nämligen att plantera en ektelning på kyrkogården till minne för kommande generationer. Luthers lilla katekes borde i predikningar utläggas till befastande av det rena evangelium. Historiska minnesmärken, som stå i samband med reformationen, borde man ock anknyta till. En högtidlig festgudstjänst borde efter särskilt formad liturgi, ej den vanliga söndagliga, överallt hållas den 31 okt., varvid viktigare delar av Luthers teser bor-